

Kunst en leven

Over een creatief proces: Nolens

Over schrijven: Grøndahl

Over kunst: Heijne, Meeuse, Brodsky

Over domein van vrijheid: Steiner

Over denkbeeldige werelden: Berger

Over moderne kunst: Tarkovsky

In de filosofie van de kunst (de esthetica) heb ik me niet erg verdiept. Vandaar dat ik niet op de hoogte ben van wat kunst eigenlijk is en hoe haar verhouding is met de werkelijkheid. Ik heb me meer praktisch met bepaalde kunsten bezig gehouden: met schilderkunst door musea te bezoeken, met dichtkunst door gedichten te lezen, met romankunst door romans te lezen. Het is me natuurlijk wel duidelijk, dat kunst iets met verbeelding van de werkelijkheid te maken heeft en dat hier in de loop van de tijd verschillende opvattingen over zijn. Zo las ik bij Arjan Mulder een paar uitspraken over kunst in de twintigste eeuw, die me tot denken hebben aangezet. Hij schrijft: 'Kunst is 'totaal' nihilistisch, tovenarij, wat de kunstenaar je verder ook op de mouw probeert te spelden. Kunst lacht de werkelijkheid uit, ze neemt de soliditeit van de wereld domweg niet serieus – vandaar dat ze bij uitstek het symbool is voor de almacht van de mens om alles naar wens te veranderen'. 'Kunst gaat net zo min als wetenschap over hoe de wereld en het leven werkelijk zijn. Ze gaan elk op hun eigen manier over hoe wij geloven dat ze zijn en hoe wij ze ervaren (waarnemen, veranderen) door dat geloof. Kunst en wetenschap zijn verzamelingen geloofsdaeden, 'delusions' (zinsbegoochelingen), dat maakt hun ernst uit en hun plezier' (Mulder A. 2002, 173, 174).

Karol Berger (1947) -Zelfinzicht en zelfvinding

Berger is een Poolse musicoloog met een diep inzicht in de hele wereld van de kunst. De kunst heeft volgens hem het vermogen denkbeeldige werelden op te roepen die verder gaan dan de bestaande werkelijkheid van onszelf en van de wereld waarin wij leven. Door de kunst raken we ons oude zelf kwijt en proberen we onszelf opnieuw te zien en te vinden. De kunst stelt ons in staat ons in te beelden, dat we een ander zijn. Ze is ons voornaamste gereedschap, niet alleen voor zelfinzicht, maar ook voor zelfvinding. Hiermee onderscheidt ze zich van de geschiedeniswetenschap, van de filosofie en van de religie, ofschoon ze met deze laatste een aparte band heeft gehad.

Denkbeeldige werelden scheppen

'Kortom, het enige wat telt is het vermogen van de kunst om denkbeeldige werelden op te roepen, aangezien alle denkbare werelden, inclusief hemel en hel, in elk geval in potentie menselijk zijn, of ze nu wel of niet bevolkt zijn. (Zelfs visioenen van het goddelijke verwijzen impliciet naar de persoon die het visioen ervaart). De overwegend fictieve aard van deze werelden onderscheidt de kunst van de geschiedenis ('overwegend', want niets weerhoudt een romanschrijver om zijn roman in Moskou te laten spelen of Napoleon erin te laten opdraven). Wat de kunst van de filosofie onderscheidt, is dat ze overwegend wordt opgebouwd uit specifieke beelden, dat wil zeggen uit voorgestelde zintuiglijke ervaringen, en niet uit argumenten, dat wil zeggen algemene begrippen en de relaties hiertussen (wederom 'overwegend', omdat niets een romanschrijver weerhoudt om zijn verteller te laten speculeren over de aard van de geschiedenis, of een filosoof om een verhaal te vertellen over de strijd tussen meester en slaaf.

De centrale inhoud van de kunst bestaat uit fictieve mensen die handelen of uiting geven aan hun gemoedstoestand. Deze fictieve representaties dienen om ons een verzameling zelfbeelden te geven die ons kunnen helpen te begrijpen wie we zijn (en wie we niet zijn), wie we zouden kunnen worden (en wie we niet moeten worden) en te beslissen hoe we onze levens wel of niet moeten inrichten. De representaties van de geschiedenis of de sociale wetenschappen bieden ook dit soort hulp, maar hieraan hebben we niet genoeg, omdat ze ons alleen vertellen hoe het is, of was, en niet hoe het zou kunnen zijn. De kunst stelt ons in staat ons in te beelden dat we een ander zijn, en ze is ons voornaamste gereedschap, niet alleen voor zelfinzicht, maar ook voor zelf-uitvinding'.

Kunst en religie

'Als hoofdleveranciers van zelfbeelden en zelfinzicht hadden de wereldlijke kunst en de filosofie traditioneel vooral concurrentie te duchten van de religie. Net als de kunst en de filosofie had de religie zichzelf ten doel gesteld om ons te vertellen wie we zijn en wat we zouden moeten willen, en om ons een gevoel van persoonlijke en gemeenschappelijke identiteit en richting te bezorgen. De geleidelijke ondermijning van het exclusieve gezag en het monopolie van de religie op dit gebied, eerst van binnenuit door de Reformatie en later van buitenaf door de Verlichting, die haar reduceerde tot een van de vele stemmen in het gesprek dat de mensheid voert over de zaken die ze belangrijk vindt, is een van de wezenskenmerken van de moderne tijd. En het lijkt al evenmin twijfel dat dit proces zowel de kunst als de filosofie eerder meer dan minder ruimte heeft geboden voor deelname aan de vorming van onze identiteit en de uitvinding van onze toekomst. Zoals Nietzsche zei: 'De kunst duikt op waar de greep van het geloof verslapt' (Berger K. 2000, 142-143,144-145).

Joseph Brodsky (1940-1996) – romantische visie op kunst

De visie op de kunst is in de loop van de geschiedenis sterk veranderd. Men heeft lange tijd gedacht, dat kunst 'nabootsing van het leven' moet zijn. Brodsky, dichter en essayist, richt zich hiervoor vanuit het perspectief van de poëzie naar de Romantiek. Hij geeft een interpretatie van de poëzie van Eugenio Montale (1896-1981) in het licht van een romantische visie op het leven. De kunst moet het leven nabootsen. In het woord ' nabootsen' zit voor hem het streven om het rijk te schetsen, waar het leven geen weet van heeft.

'Ons verstand mag grote vooruitgang geboekt hebben, toch vervallen we nog voortdurend in de Romantische (en vandaar ook Realistische) opvatting, dat 'de kunst het leven nabootst'. Als de kunst iets dergelijks doet, dan probeert ze die weinige onderdelen van het bestaan te weerspiegelen die het 'leven' transcenderen, het rekken tot voorbij het laatste punt – een poging die dikwijls verkeerd begrepen wordt als zou de kunst of de kunstenaar zelf naar onsterfelijkheid zoeken. Wat de kunst 'nabootst' is, met andere woorden, eerder de dood dan het leven; dat wil zeggen, ze bootst het rijk na waarvan het leven geen idee heeft: in het besef van haar eigen kortstondigheid probeert de kunst de langst mogelijke versie van de tijd vertrouwd maken. Wat de kunst van het leven onderscheidt is tenslotte haar vermogen om een hogere mate van lyriek voort te brengen

dan binnen een menselijke wisselwerking mogelijk is. Vandaar dat de poëzie zoveel gemeen heeft met de idee van het hiernamaals, als ze die al niet zelf heeft uitgevonden'
(Brodsky J. 1987, 109)

J.C. Grøndahl (1959) – schrijven

De romanschrijver Grøndahl heeft het schrijven voor ogen, als hij naar het begin van een creatief proces kijkt. De schrijver staat niet voor een leegte, zoals bij Nolens, maar voor een warboel van ideeën. Hij stelt zichzelf open voor alles, zonder zich ergens op te fixeren. Uit de wirwar van indrukken die dan binnenkomen ontstaat langzaam een zekere samenhang. Dat is het eerste rudiment van de vertelling die zich gaat ontplooiën.

'Scheppend werk begint met de verstrooidheid van je blik, doordat je die dan ineens laat zwerven dan weer bij een detail laat verwijlen, open voor alles zonder op zoek te zijn naar iets bepaalds. Als indrukken zonder innerlijke samenhang elkaar beginnen te raken, in elkaar te grijpen en elkaar te beïnvloeden, ontstaat er een onverwachte beweging en in het kielzog daarvan onderscheidt je vaag het eerste rudiment van een vertelling. Daarna verandert die vertelling wat je ziet in fictie, doordat de figuren en de gebeurtenissen zich aftekenen. Van buitenaf gezien is dat, als volwassen bezigheid, een 'onrijp' en diep egocentrisch proces. Een proces dat zich ontvouwt als een solitaire uitwisseling tussen de percepties van de kunstenaar en zijn voorstellingsvermogen, maar hij vergeet intussen eigenlijk zichzelf en dat is bevrijdend' (Grøndahl J.C. 2008a, 93)

Bas Heijne (1960) -Pretenties van de kunst

Heijne, essayist en redacteur van de NRC, probeert te achterhalen, wat de kunst met ons doet. Hij beschrijft de pretenties van de kunst in de 19^e en 20^e eeuw in vergelijking met het postmodernisme van nu. Van Gogh past bv. nog in een religieuze traditie, waarin de kunst de mens beter moet maken en het goddelijke in de mens tot uitdrukking moet brengen. Volgens Heijne kan de kunst de wereld niet transformeren in metafysische zin (19^e eeuw) of de wereld veranderen in politiek-maatschappelijke zin (20^e eeuw). Dat bleken allemaal te hoge pretenties te zijn. Voor Heijne ligt de taak van de kunst in de verbeelding van de werkelijkheid.

Over Van Gogh en Gauguin

'De kunst moet niks. Mij ging het erom of de kunst misschien nog iets kon. Je kunt stellen dat men in de negentiende eeuw dacht dat de kunst de wereld (en dus de werkelijkheid) in metafysische zin zou kunnen transformeren; dat na het mislukken van die grandiose opdracht de kunst er in de twintigste eeuw van overtuigd raakte dat men de wereld in politieke en maatschappelijke zin blijvend kon veranderen. Toen dat op een bloederig fiasco was uitgelopen, raakte men overtuigd dat de kunst dan wel helemaal nergens voor zou moeten dienen. Eerst werd er van kunst veel te veel verwacht –toen helemaal niets meer. Je kon je rustig van de wereld afkeren en je zonder gêne verliezen in het betekenisloze vormenspel dat postmodernisme heet. Dat waagde ik te bestrijden [...].

De werkelijkheid verbeelden

Het andere misverstand is ernstiger: namelijk, dat ik met mijn lezing toch weer stiekem een pleidooi voor het realisme zou hebben gehouden, of erger nog, voor een hernieuwd politiek engagement van de kunstenaar. Maar kunst die zich met de werkelijkheid bezig

houdt, pretendeert helemaal niet de werkelijkheid te zijn; het gaat erom haar te verbeelden. Dat is voor mij het enige echte engagement' (Heijne B. 2004, 188-189).

Piet Meeuse (1947) - De betovering van de kunst

Meeuse begint met een aanduiding te geven wat hij onder betovering verstaat. Hij noemt dan woorden als fascinatie, geboeid worden door iets. 'Ten overstaan van wat je boeit', schrijft hij, 'verlies je iets van je vrijheid. En dat is precies de kern ervan: het laat je niet los. Het houdt je aandacht gevangen'. De kunst betovert ons door ons in de ban van de werkelijkheid te brengen.

'De ervaring van de betovering is dus vergelijkbaar met die van gevangenschap; je gedachten, gevoelens en waarnemingen bewegen zich niet meer, ze cirkelen rond in een beperkte ruimte. Als een mot om de lamp. Maar die beperking werkt als een focus: zo ontdek je ook nieuwe dingen. Dat is het bijzondere, en het waardevolle ervan. Wanneer je 'in de ban raakt' van iets (nog zo'n uitdrukking), wil dat ook zeggen dat je perceptie verandert: je neemt dingen waar die je niet eerder had opgemerkt, of je ziet ze op een nieuwe manier, waardoor ze iets anders gaan betekenen. Vaak zijn het kunstenaars die in staat zijn deze verandering uit te lokken, en als ze dat bewerkstelligen, doen ze in feite hetzelfde als wat magiërs in vroeger tijden deden' (Meeuse P. 2006, 12).

Leonard Nolens (1947) - Het begin van een creatief proces

Hoe begint een creatief proces? De dichter Nolens voert je mee naar het moment, waarop in het hoofd van de kunstenaar een idee ontstaat. Dat proces is volgens hem niet verschillend bij het ontstaan van een dichtwerk, een beeldhouwwerk, enz.. De kunstenaar begint 'blanco', leeg in zijn hoofd en alleen met zichzelf. Hij laat nu in zijn hoofd alleen datgene binnenkomen uit zijn verleden, wat hij wil bewaren, 'vereeuwigen'. Nolens gebruikt hier een mooie uitdrukking: de enige toekomst is het vandaag van zijn verleden. De drie tijden waarin de mens leeft worden in een creatief proces omgedraaid. Het verleden is gericht op het heden, niet meer op de toekomst.

'Wie dagelijks plaats neemt voor de zo afwezig mogelijke wereld van een onbeschreven blad, een leeg doek, een onbehouwen stuk marmer, blijft na een tijd alleen nog met die werkelijkheid in zich achter, die ertoe doet en waarmee hij de leegte te lijf wil gaan. Ik moet mij alleen maken om precies te achterhalen met wie en wat ik echt wil samen zijn, en wie en wat ik wil herscheppen in mijn werk. De afstand die ik neem, plaatst mijn werk en mezelf in het concrete perspectief van waaruit al mijn zintuigen slechts datgene dichterbij halen wat ze willen bewaren, zoals iemand de reizen die hij maakt pas essentieel kan beschrijven als hij ze achter de rug heeft. De kunstenaar is de reiziger die van alles en iedereen is teruggekomen en zich stelt op het roerloze standpunt van de dood die zijn leven verhaalt, en dus herschept. Als ik eindelijk dat boek wil maken van mijn kinderjaren, moet ik mij dag in dag uit gedragen als een man die van zijn sterfbed opkijkt en wiens enige toekomst het vandaag is van zijn verleden' (Nolens L.1995, 161-162).

George Steiner (1929) - Het domein van de ongekende vrijheid

Volgens Steiner, literatuurcriticus ligt er in de mensheid een verlangen verscholen naar een verleden van volledige vrijheid en een hoop op het herwinnen van deze vrijheid in een toekomstige wereld. Steiner gebruikt hier twee mooie woorden voor uit de literatuur: arcadia en utopia. Arcadia als de pastorale idylle van een volmaakt natuurlandschap, waar we ooit waren. Utopia als de droom van een volmaakte toekomstige wereld, die

nog nooit heeft plaats gevonden. Deze lokroep van de vrijheid ligt buiten ons bereik, behalve op het terrein van de kunst. Bestaan is hier vrij zijn. Pas in de ontmoeting met muziek, kunst en literatuur ervaren we deze vrijheid.

‘Het is een elementaire wijsheid dat we niet weten waar we vandaan komen of naar toe gaan. We zijn gevangenen, en geen bewerkers of meesters van ons leven. Maar het vage besef van een verloren of een te herwinnen vrijheid –Arcadia achter ons, Utopia voor ons blijft zich aan de verre drempel van de menselijke geest opdringen. Deze schimmige polsslagen bevindt zich in het hart van onze mythologieën en politiek. We zijn schepselen die tegelijk gekweld en getroost worden door de lokroep van een vrijheid die net buiten ons bereik ligt. In één domein wordt de ervaring van vrijheid ontplooid. In één gebied van het menselijk bestaan is zijn vrij zijn. Het is dat van onze ontmoeting met muziek, kunst en literatuur’ (Steiner G. 1990, 160-161).

Andrei Tarkovsky (1932-1986) - Moderne kunst als doodlopende straat

Tarkovsky, filmmaker en essayist, geeft het verschil aan tussen kunst en wetenschap. Een artistiek inzicht komt steeds opnieuw tot stand als een ander en uniek beeld van de wereld, niet als een langzaam proces van oude naar nieuwe kennis. Kunst moet in de ogen van Tarkovsky beelden blijven scheppen van een wereld die ons te boven gaat. Zij moet een onderdeel zijn van onze zoektocht naar de absolute waarheid en naar de zin van het leven. Dat is de moderne kunst vergeten.

De kunst en het absolute

‘In zekere zin moet de mens steeds opnieuw het wezen van het leven, van zichzelf en zijn levensdoel leren kennen. Natuurlijk maakt hij daarbij gebruik van de reeds vergaarde menselijke kennis, maar ethische en morele zelfkennis blijft een subjectieve ervaring. Steeds opnieuw beschouwt de mens zichzelf in verhouding tot de wereld, gedreven en gekweld door het verlangen één te worden met een intuïtief begrepen, buiten hem gelegen ideaal. De onvervulbaarheid van dit verlangen is een eeuwige bron van menselijke ontevredenheid, de ontoereikendheid van het eigen ik veroorzaakt een diep lijden.

Kunst en wetenschap zijn de middelen waar, een de mens zich de wereld tracht eigen te maken, vormen van kennis in zijn streven naar de absolute waarheid. Maar dan houdt iedere overeenkomst tussen deze twee kennisvormen van de creatieve menselijke geest op. Het ontdekken van feiten heeft niets te maken met het scheppen van kunst. Op deze plaats lijkt het me zinvol het principiële onderscheid tussen het wetenschappelijke en het esthetische kennen te verduidelijken.

Het zich eigen maken van de werkelijkheid in de kunst is een subjectieve beleving. In de wetenschap volgt het menselijk kennen de treden van de eindeloze trap: oude inzichten worden op grond van ontdekkingen vervangen door nieuwe. Een artistiek inzicht daarentegen komt steeds opnieuw tot stand als een ander en uniek beeld van de wereld, als een hiëroglief van de absolute waarheid. Het dient zich aan als een openbaring, als het kortstondig opvlammen van een hartstochtelijk verlangen naar een intuïtief inzicht in alle wetmatigheden van de wereld: haar schoonheid en lelijkheid, haar mededogen en wreedheid, haar oneindigheid en begrenzingen. De kunstenaar brengt dit alles tot uitdrukking door een beeld te scheppen dat vanuit zichzelf het absolute onthult. Het beeld

is in staat de ervaring van het oneindige vast te houden: door het eeuwige te begrenzen, het geestelijke in het stoffelijke vast te leggen, het onbegrensde te kaderen. Kunst is een symbool van de wereld dat verwijst naar de absolute geestelijke waarheid die in een positivistische, pragmatische houding tegenover het leven verborgen blijft’.

De weg van de moderne kunst

‘Kunst wordt geboren en ontwikkelt haar kracht daar waar het eeuwige, rusteloze verlangen heerst naar spiritualiteit, naar het ideaal: het verlangen dat de mensen naar de kunst voert. De weg die de moderne kunst echter is ingeslagen, is een doodlopende weg. Ze heeft het zoeken naar de zin van het leven afgezworen en hiervoor louter zelfbevestiging in de plaats gesteld. De zogenaamde creativiteit lijkt veranderd in een zonderlinge bezigheid van excentrieke individuen die de autonome waarde van het persoonlijk handelen enkel als manifestatie van de vrije wil bevestigd wil zien. In het scheppingsproces wordt de individualiteit evenwel niet bevestigd, maar in dienst gesteld van een algemeen en hoger idee. De kunstenaar is een dienaar die zijn talenten, hem als door een wonder geschonken, tracht te verwezenlijken. Doch de moderne mens brengt liever geen offers, hoewel de individualiteit alleen door opoffering bevestigd kan worden. Dat is de mens van lieverlede vergeten en hierdoor heeft hij het gevoel verloren voor zijn bestemming’.

De zin van het bestaan

‘Kunst dient het verlangen naar het ideaal te belichamen. Ze moet de mens hoop en geloof geven. En hoe hopelozener de kunstenaar de wereld toont, des te intensiever zal als verzet hiertegen misschien het ideaal worden ervaren – leven is anders onmogelijk. In die zin symboliseert kunst de zin van het bestaan’ (Tarkovsky A. 1986,36, 37, 183).